
Tadas Jaskelevičius

Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiaus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių likimai

Straipsnio tyrimo objektas – 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai. Tikslas – atskleisti jų likimus pasibaigus sukilimui.

ĮVADAS

Straipsnis toliau tęsia Pušaloto valsčiaus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių veiklos ir likimų tyrimą¹. Keliami šie uždaviniai: 1) atskleisti vokiečių okupacijos įtaką sukilimo dalyvių likimams; 2) nustatyti sukilėlių likimus Lietuvą antrą kartą okupavus Sovietų Sąjungai; 3) įvertinti teisinę sovietų represinių struktūrų praktiką persekiojant Pušaloto valsčiaus sukilėlius.

SUKILĖLIŲ VEIKLA VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS

Vokiečių kariuomenės įžengimas reiškė ne tik sukilimo Pušalote pabaigą, bet ir naujos okupacijos pradžią. Turint dabartinę istorinę patirtį, tokia to meto įvykių interpretacija nekelia abejonių. Bet tada ne viskas buvo taip aišku. Dauguma sukilėlių iš pradžių netapatino vokiečių atėjimo su sukilimo pabaiga, o pačių vokiečių – su naujais okupantais. Toks vietos gyventojų elgesys tuo metu visiškai suprantamas, juk, jų akimis, vokiečiai išvadavo

Lietuvą iš nekenčiamo okupanto. Daugelyje šalies vietovių įžengusius vokiečius vietos gyventojai pasitiko su gėlėmis: dauguma manė, kad naujoji valdžia atnešė jiems laisvę, galimybę patiems kurti ateitį. Panašiai mąstė ir Pušaloto gyventojai². Savo ruožtu vokiečiai bent iš pradžių Lietuvoje palaikė regimybę, kad taip iš tiesų gali nutikti. Kurį laiką jie leido šalyje veikti formaliai leidžiančiais įsakymais Laikinajai vyriausybei, suteikė galimybę atsikurti vietos savivaldai ir net palaikė su ja ryšius, iš pradžių neišformavo ir sukilėlių būrių. Taip buvo sukurta iliuzija, kad kraštas yra arba greitai bus nepriklausomas ir kad vokiečiai pritaria tokiam šalies statusui.

Šiandien žinant, kad vokiečiai atnešė Lietuvai ne laisvę, o tik dar vieną priespaudą, nesunku teisti sukilėlius už tai, kad talkino vokiečiams. Kita vertus, pabandžius pažvelgti į anuos įvykius jų dalyvių akimis, vaizdas ne toks vienareikšmis. Nors kraštas buvo išvadotas iš okupantų, apylinkėje dar veikė nemažai padrikų raudonarmiečių būrių. Be to, valsčiuje slapstėsi dalis 1941 m. birželio 25 d. Raudonosios armijos išlaisvintų sovietinių aktyvistų. Taigi logiška, kad sukilėliai galėjo manyti, jog jų veikla dar nebaigta. Atsikuriant Lietuvos valdžia taip pat ragino sukilėlius toliau veikti. Lietuvos laikinoji vyriausybė 1941 m. birželio 25 d. (jau vokiečiams okupavus Kauną) išleido nutarimą, nurodantį plėsti

sukilėlių veiklą provincijoje³. Be to, dauguma sukilėlių išgyveno emocinį pakilimą ir manė, jog, likdami būryje ir toliau drauge veikdami, padės įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę. Į vokiečius tikriausiai buvo žvelgiama vadovaujantis posakiu, kad priešas priešas yra draugas. Naujasis okupantas puikiai pasinaudojo vietos gyventojų nuotaikomis ir išnaudojo sukilėlius savo tikslams. Pušaloto sukilėlių būrys buvo pasitelktas kovai su tebeklaidžiojančiais apylinkėse Raudonosios armijos kariais, kas vokiečių kariuomenei užtikrino saugų užnugarį. Vokiečiams, tuo metu sparčiai besiveržiantiems į Sovietų Sąjungos gilumą, tai buvo svarbu ką tik okupuotame krašte.

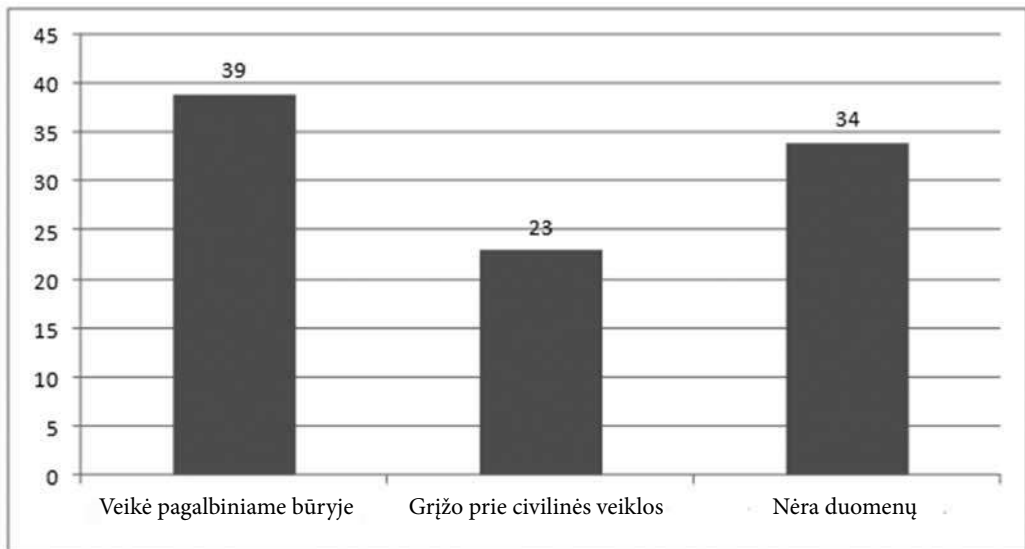
Vietos gyventojai neilgai palankiai žiūrėjo į vokiečius. Netrukus Lietuvos žmonės suprato, kad vokiečiai jiems atnešė naują okupaciją. Toks supratimas neaplenkė ir Pušaloto valsčiaus. Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) išliko gestapo agento pranešimas, kuriame rašoma, kad Pušaloto sukilėliai Jonas Lelys, Aleksandras Šukys, Antanas Kriukas, Ksaveras Blynas, Vincas Simonaitis, Bronius Barisas, Antanas Židonis ir kiti platina antivokiškus pareiškimus, kaupia ginklus ir tikisi, kad netrukus Lietuvai į pagalbą ateis Jungtinės Amerikos Valstijos⁴. Šis dokumentas nėra datuotas, bet, remiantis turiniu, spėtina, kad jis galėjo būti parašytas ne anksčiau kaip 1942 m. pradžioje. Dėl nelojalių naujai valdžiai pareiškimų gestapas apklausė sukilėlių Juozą Zakaraušką⁵. Duomenų, ar po apklausų prieš jį (taip pat kitus minėtus asmenis) imtasi kokių nors represinių priemonių, nėra. Šie faktai rodo, kad sukilėliai netruko suvokti, jog vokiečiai nėra jokie geradariai, bet didesnių antinacinių veiksmų nesiėmė. Panaši padėtis susiklostė ir visoje Lietuvoje. Sukilėlių veikla pačioje vokiečių okupacijos pradžioje buvo panaši į veiklą sukilimo metu (sovietinių aktyvistų suėmimai, Raudonosios armijos karių paieškos ir sulaikymai), bet griežtai prižiūrima vokiečių karinės

administracijos. Ji Pušalote pradėjo veikti pirmosiomis okupacijos dienomis⁶ ir veikė iki liepos 28 d.⁷ Kai kurie iš sukilėlių (tiesa, tokių buvo nedaug) teisiami nurodė, kad būriui priklausė 3–4 dienas, o vėliau iš jo išėjo⁸. Šio jų veiksmo motyvai neaiškūs: gal nenorėjo tarnauti naujam okupantui ar gal pasitraukimą lėmė buitinės priežastys (turėjo šeimas, buvo vyresnio amžiaus). Didžioji dalis vyrų tikriausiai buvo linkę likti būryje, nes, kaip minėta, manė, kad jų darbas dar nebaigtas. Ar sukilėliai suprato, kad yra vokiečių valdžios išnaudojami, neaišku. 1941 m. rugpjūčio mėn. datuojamuose sukilėlio Antano Dvoževskio⁹ prisiminimuose, išspausdintuose vietos laikraštyje, dar jaučiamas palankumas vokiečiams, patriotinis pakilimas. Tuo tarpu sukilėlis Leonardas Blynas tvirtino, kad 1941 m. liepos pradžioje vokiečiai liepė būrio nariams grąžinti ginklus. Jis šį veiksma suprato kaip ženklą, kad vokiečiai nepasitiki sukilėliais, ir išėjo iš būrio¹⁰. Tuo tarpu Vytautas Garnys nurodė kitą pasitraukimo iš būrio priežastį – nenorą prisidėti prie civilių gyventojų persekiojimo¹¹. Tačiau bent jau pačioje vokiečių okupacijos pradžioje dauguma sukilėlių nesirengė pasitraukti iš būrio. Iš esmės visi pokariu teisti sukilėliai apklausiami neišskyrė būrio veiklos iki ateinant vokiečiams ir jiems atėjus. Dauguma jų iki pat būrį performuojant liepos viduryje tapatino save su sukilėliais. Iš archyvinių šaltinių pavyko nustatyti, kad nemažai vietos gyventojų prie sukilėlių prisidėjo jau kraštą okupavus vokiečiams. Jų motyvus šiandien sunku pasakyti. Galbūt jie negalėjo apsispręsti (laukė, kol padėtis taps aiškesnė), o gal matydami, kad sukilėliams tenka ginklu įnirtingai kautis su sovietais, tiesiog pabijoję dėl savo gyvybės. Treti savo ruožtu tikriausiai siekė pagerinti materialinę padėtį, tikėdamiesi už buvimą būryje vėliau gauti kokį nors atlygį (panašiai kaip 1918–1920 m. Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyviai). Kai kurie pušalotiečiai – tiek sukilimo metu, tiek vė-

liu – buvo kviečiami prisidėti prie būrio dėl savo specialybės civiliam gyvenime¹². Antai Juozas Krasauskas į štabą buvo iškvieštas dėl to, kad buvo kalvis – reikėjo sutaisyti seną traktorių, kuriuo turėjo būti atlaisvintas užverstas Pušaloto–Joniškėlio kelias ir taip palengvinta vermachtui judėti¹³.

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad asmenų, veikusių kartu su vokiečiais, ir asmenų, prisidėjusių prie būrio kraštą jau okupavus, nereikėtų laikyti sukilėliais, o jų būrio – sukilėlių būriu. Nors iš pradžių jų veikla buvo panaši į tą, kurią vykdė vykstant sukilimui, dabar sukilėliai galėjo ją vykdyti tik todėl, kad sutapo su vokiečių interesais. Tad kaip nustatyti tikruosius sukilėlius ir vėliau prie jų prisidėjusius asmenis, veikusius nuo vokiečių atėjimo į Pušalotą iki oficialaus būrio performavimo liepos viduryje? Vokiečių okupaciją Lietuvoje tyrinėjęs istorikas Stanislovas Buchaveckas asmenis, prisidėjusius prie sukilėlių jau vietovę okupavus, vadina „naujaisiais partizanais“¹⁴. Kaune vokiečiai 1941 m. birželio 28 d. (t. y. praėjus trims dienoms nuo savo atėjimo) sukilėlius nuginklavo. Tą pačią dieną Kauno karo komendantas Jurgis

Bobelis įsakė iš buvusių partizanų ir naujųjų savanorių (taip pat ir tų, kurie prie sukilėlių prisidėjo jau vokiečiams atėjus) sudaryti Tautinės darbo apsaugos batalioną. Taip pat žinoma, kad Panevėžio apskrities Krekenavos valsčiuje pirmosiomis 1941 m. liepos mėn. dienomis įkurta vietinė policija, kurios veikla buvo priklausoma nuo buvusių sukilėlių būrio štabo; šis savo ruožtu turėjo vykdyti visus vokiečių karinės komendantūros nurodymus¹⁵. Kažkas panašaus tikriausiai nutiko ir Pušaloto valsčiuje. Kaip rodo archyviniai šaltiniai, atėjus vokiečiams, buvusių sukilėlių štabas veikė toliau: į būrį įsiliejo daug vietos gyventojų, bet priimant sprendimus jau dalyvaudavo ir vokiečių valdžios pareigūnai¹⁶. Kitais duomenimis, vokiečiams okupavus Pušalotą, buvo sukurtas baudžiamasis būrys, į kurį įsiliejo ir dalis sukilėlių¹⁷. Esant tokiai padėčiai, asmenis, kurie nuo valsčiaus okupacijos iki pagalbinės policijos sudarymo liepos pabaigoje talkino vokiečiams, autorius linkęs apibūdinti „pagalbinio būrio“ terminu. Remiantis archyviniais šaltiniais, pavyko nustatyti, kad jame galėjo veikti ne mažiau kaip 39 buvę sukilėliai (žr. 1 pav.).

1 pav. Pušaloto sukilėlių veikla vokiečiams užėmus valsčių (1941 m. birželio pab.–1941 m. liepos mėn.)

Veikdamas kartu su vokiečiais, pagalbinis būrys birželio 27 d. sulaukė apie 50 raudonarmiečių ir sovietinių aktyvistų¹⁸. Gavus daugiau ginklų, 1941 m. birželio 28–29 d. kartu su vokiečiais buvo šukuojami apylinkės miškai. Neišvengta susišaudymų su pavienėmis raudonarmiečių grupelėmis¹⁹. Iš viso paskutinėmis birželio dienomis sulaukyta apie 80 Raudonosios armijos karių, paimta daug ginklų²⁰. Liepos pradžioje suimti raudonarmiečiai nukonvojuoti į Panevėžį²¹. Užsilikę Raudonosios armijos kariai buvo sulaikomi ir liepos mėn. Kiek iš viso jų sulaukyta, neaišku, bet manytina, kad vien 1941 m. birželio 26–liepos 2 d. galėjo būti suimta apie 300 Raudonosios armijos karių²². Buvę sukilėliai nurodo, kad per nuolat vykdavusias paieškos operacijas liepos mėn. kaskart būdavo sulaikoma po 4–5 raudonarmiečius²³. Taigi galutinis suimtų sovietų armijos karių skaičius galėjo būti ir didesnis. Į besislapstančių sovietų karių paieškos operacijas buvo kviečiami ir tie būrio nariai, kurie jau buvo iš jo pasitraukę arba aktyviai nebeveikė²⁴. Nežinia, ar visose panašiose operacijose dalyvavo ir vokiečių kariai, mat pokariu, antrosios sovietų okupacijos metais, sukilėliams iškeltose baudžiamosiose bylose esančiuose jų parodymuose šis aspektas neakcentuojamas. Veikiausiai frontui tolstant vokiečių karių Pušalote liko nedaug ir jie tik ribotai galėjo prisidėti prie paieškų. Kita vertus, net jei taip ir buvo, visus vadovaujamus sprendimus jau priiminėjo vokiečių karinė administracija. Visi sulaikytieji buvo etapais nukonvojuojami į Panevėžyje esantį belaisvių lagerį²⁵ (tolesnis jų likimas nežinomas). Panevėžio gyventojas Jonas Zakaruskas, apklausiamas sovietų represinių struktūrų pareigūnų, nurodė, kad tuo metu mieste buvo kelios belaisvių stovyklos²⁶, viena jų – prie geležinkelio stoties, galbūt Pušalote, suimti kariai (ar bent dalis jų) buvo laikomi kaip tik ten.

Būrio nariai suiminėjo ir nespėjusius pabėgti ar pasislėpti sovietinius aktyvistus arba

tokiais įtariamais asmenis. Birželio pabaigoje–rugpjūčio mėn. sulaukyti Pušaloto apylinkės sekretorius Motiejus Iržikevičius, Valmonių kaimo seniūnas Antanas Bagdonas, Pušaloto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Ignas Morkevičius ir kiti. Pakartotinai suimti anksčiau raudonarmiečių išlaisvinti Povilas Židonis, Povilas Lukoševičius ir Mykolas Vyšniauskas. Pastarasis po kelių dienų, raštu pasižadėjęs neišvykti, buvo paleistas²⁷. Pasirašę pasižadėjimą neveikti prieš naująją valdžią, paleisti ir dalis sovietinių aktyvistų²⁸. Visi jie kasdien turėjo registruotis buvusių sukilėlių štabe²⁹. Atrodo, kad buvo suiminėjami ir asmenys, 1940 m. gavę iš sovietų valdžios žemės³⁰. Daugumą asmenų suėmė pagalbinio būrio nariai, tačiau bent pirmosiomis okupacijos dienomis suimant sovietinius aktyvistus dalyvavo ir vokiečių kariai³¹. Suimtieji buvo laikomi žydų mokykloje ir policijos areštinėje³². Remiantis archyviniais duomenimis, dalis jų apie liepos 12 d. buvo paleisti³³.

Kiek iš viso vokiečių okupacijos metais Pušaloto valsčiuje suimta asmenų, šiandien neįmanoma pasakyti. Dar sunkiau nustatyti, kiek iš jų buvo sovietiniai aktyvistai. Juk kaip tokie galėjo būti apibūdinti visi vienaip ar kitaip su okupacine sovietų valdžia susiję asmenys (milicininkai, NKVD darbuotojai, vietos sovietinės savivaldos atstovai). Autoriaus žiniomis, suimta ne mažiau kaip 74 asmenys, iš jų ne mažiau kaip 29 galėjo būti sovietiniai aktyvistai. Kaip rodo archyviniai dokumentai, 1941 m. spalio 9 d. Pušaloto valsčiaus policijos viršininkas Panevėžio apygardos policijos viršininkui nusiuntė 23 asmenų, įtariamų esant sovietiniais aktyvistais, bylas³⁴. 1942 m. sausio 21 d. nusiųsta dar 30 tokių bylų³⁵. Vaclovas Dvoževskis apklausiamas nurodė, kad birželio–liepos mėn. suimta apie 50 įtariamų sovietinių aktyvistų³⁶. 1941 m. vasarą dalis suimtų sovietinių aktyvistų išvežti į Vokietiją dirbti³⁷.

Vokiečių valdžios įsakymu 1941 m. liepos 15 d. pagalbinis būrys išformuotas³⁸. Būrio

narys Kazys Januševičius nurodo, kad vietoj jo buvo suformuotas baudžiamasis dalinys³⁹. Nelabai aišku, ką jis turėjo omenyje. Kiti būrio nariai parodymuose baudžiamąjį būrio nemini. Tikriausiai turėta omenyje nuo pat vokiečių okupacijos pradžios Lietuvoje organizuota pagalbinė policija⁴⁰, mat sovietų tardytojai šį darinį įvardijo kaip baudžiamąjį. V. Dvoževskis (sukilimo metu vadovavo sukilėlių ginklų sandėliui), po karo apklausiamas sovietų pareigūnų, nurodė, kad, būrį performuojant, ginklai atiduoti vokiečiams. Iki to laiko jie buvo sukaupę 6 kulkosvaidžius, apie 150 šautuvų, keletą automatų ir apie 50 granatų. Kaip nurodo V. Dvoževskis, juos sukilėliai atėmė iš Raudonosios armijos karių, gavo iš vokiečių ir Šaulių sąjungos narių⁴¹. Pagalbinį būrį išformavus, dauguma jo narių grįžo dirbti į savo ūkius ar prie kitokios civilinės veiklos, dalis įstojo į pagalbinę policiją. LCVA yra išlikęs Pušaloto pagalbinės policijos narių sąrašas⁴², datuojamas 1941 m. rugpjūčio mėn., todėl jame gali būti įrašyti ne visi, veikusieji jau nuo liepos vidurio. Iš šio dokumento matyti, kad pagalbinei policijai vadovavo V. Simonaitis, o iš 30 narių 27 buvo sukilėliai.

Pagalbinės policijos nariai suiminėjo asmenis, nepaklususius vokiečių nurodymams. Antai 1942 m. pavasarį suimtas (vėliau paleistas) valsčiaus gyventojas J. Macijauskas, nesutikęs vykti dirbti į kitą valsčių⁴³. Nenustatytu pretekstu suimti Šermukšnių kaimo gyventojai P. Damaševičius ir A. Šimaliūnas. Vėliau jie išvežti į Vokietiją dirbti⁴⁴. Kaip rodo archyviniai duomenys, vokiečių okupacijos metais dirbti į Vokietiją išvežti 156 Panevėžio apskrities gyventojai⁴⁵. Taip pat pagalbinės policijos nariai iki pat antrosios sovietinės okupacijos vykdė įvairias operacijas prieš apylinkėje veikusius sovietinius partizanus. Tokios operacijos vyko 1942 m. vasarą ir 1943 m. rudenį, jų metu nesulaikyta nė vieno raudonojo partizano – iš dalies dėl to, kad trūko duomenų apie jų veiklą⁴⁶. Iš

tiesų vokiečių okupacijos metais Panevėžio apskrityje, Žaliojoje girioje, veikė 1943 m. vasarą įkurtas sovietinis „Gražinos“ partizanų būrys, sudarytas iš keturių grupių⁴⁷. Viena jų nuo 1943 m. rugsėjo mėn. galėjo veikti ir Pušaloto apylinkėse⁴⁸. 1943 m. spalio pradžioje vokiečių valdžia Žaliojoje girioje įvykdė valymo operaciją, kurios metu žuvo 5 raudonieji partizanai⁴⁹. Ar šiuose įvykiuose dalyvavo Pušaloto sukilėliai, nežinoma. 1943 m. kovo mėn. buvęs sukilėlis Bronius Garnys kartu su kitais vietos gyventojais netoli Pabuojų kaimo sulaukė ir perdavė vokiečiams sovietinę partizaną Joną Kižą⁵⁰. Daugiau žinių apie buvusių sukilėlių veiksmus prieš sovietinius partizanus Pušaloto valsčiuje nerasta.

1941 m. rugsėjo–1944 m. gegužės laikotarpis valsčiuje buvo gan ramus, buvę sukilėliai intensyvesnių veiksmų nesiėmė. Ilgainiui dauguma pagalbinės policijos narių grįžo prie civilinės veiklos. Panaši tendencija buvo pastebima visoje Lietuvoje⁵¹. Dalis buvusios sukilėlių vadovybės išvyko iš Pušaloto. Svarbiausias sukilimo veikėjas V. Simonaitis vokiečių okupacijos metais dirbo Panevėžyje policininku⁵². Yra duomenų, kad jis dalyvavo vykdant visuotinį 1942 m. Lietuvos gyventojų surašymą⁵³. Į Panevėžį dirbti policijoje išvyko ir kitas svarbus sukilimo organizatorius – Juozas Zakarauskas. 1944 m. jis neaiškiais aplinkybėmis žuvo⁵⁴. Sukilėlis Mykolas Aleba vokiečių okupacijos metais dirbo žandarmerijoje Kaune⁵⁵. Bronius Jasilionis tarnavo vermachte, iš kur 1943 m. dezertyravo ir grįžo į Pušaloto valsčių⁵⁶. Mažiausiai du pušalotiečiai – Bronius Juzėnas ir P. Skukauskas (fragmentiški archyviniai duomenys rodo pastarąjį galbūt dalyvavus sukilime⁵⁷) – prisidėjo prie antinacinės rezistencijos. B. Juzėnas 1941–1942 m. kurį laiką tarnavo Kaune, 4-ajame savisaugos batalione, o 1942–1943 m. ėjo Pušaloto viršaičio pareigas⁵⁸. Darbo reikalais jis dažnai važinėjo į Panevėžį. Ten 1944 m. sutiko seną pažįstamą Povilą Morkūną, kuris

dirbo Panevėžio dramos teatre. Šis užverbavo jį į tuo metu Lietuvoje jau aktyviai veikusią Lietuvos laisvės armiją (toliau – LLA). Įstodamas į ją, B. Juzėnas davė priesaiką. Jam buvo nurodyta rinkti lėšas, pirkti ginklus, verbuoti į organizaciją narius. Iš P. Morkūno B. Juzėnas gavo įvairių pagrindinių leidinių: „Į laisvę“, „Nepriklausoma Lietuva“, „Trimitas“. Grįžęs į Pušalotą, jis platino šiuos spaudinius tarp pažįstamų vietos gyventojų. Apie P. Skukauskos antinacinę veiklą duomenų nėra, išskyrus tai, kad B. Juzėnas įvardijo jį kaip LLA narį⁵⁹. Archyviniai šaltiniai leidžia manyti, kad antinacinis pagrindis Pušaloto valsčiuje buvo neintensyvus.

1944 m. vasarą santykinę ramybę Pušalote sudrumstė artėjantis frontas. 1944 m. birželio 22 d. trečiųjų karo pradžios metinių proga Sovietų Sąjunga pradėjo didelę karinę operaciją kodiniu pavadinimu „Bagrationas“ prieš vermachto kariuomenės „Centro“ grupę. Per kelias dienas vokiečiai patyrė milžiniškų nuostolių ir buvo priversti trauktis⁶⁰. Šio pralaimėjimo aidai netruko atsirasti iki Lietuvos. 1944 m. birželio pabaigoje⁶¹ policijos viršininkas Antanas Paštukas ir viršaitis A. Šukys daugiausia iš buvusių sukilėlių Pušaloto valsčiuje pradėjo formuoti vietos savisaugos būrį kovai su besiantinančia Raudonąja armija⁶². Stasys Baltramiejūnas nurodė, kad jis suformuotas liepos viduryje⁶³. Tokie būriai Lietuvoje pradėti formuoti vos atėjus vokiečiams, bet iki 1943 m. rudens jie neturėjo ryškesnių organizacinių kontūrų, buvo neišplitę po Lietuvą⁶⁴. 1943 m. rudenį, šalyje sustiprėjus sovietiniam partizaniniam judėjimui ir vokiečių įsakymu išformavus pagalbinės policijos padalinius, kur kas intensyviau imta kurti vietos savisaugos dalinius⁶⁵. Bet Pušaloto valsčiuje dėl, matyt, palyginti ramios padėties iki 1944 m. vasaros nebuvo reikalo formuoti tokio dalinio. Kita vertus, bent iš pradžių tam trukdė akivaizdus kliuvinys – ginklų trūkumas⁶⁶. Savisaugos dalinio narys B. Juzėnas nurodo, kad jame kartu su

juo buvo apie 40 asmenų⁶⁷, tuo tarpu Pušaloto valsčiaus gyventojas Leonas Markevičius – kad apie 200⁶⁸ (šis skaičius tikriausiai smarkiai padidintas). Pavyko nustatyti 20 būryje veikusių asmenų tapatybę, 15 iš jų – buvę sukilėliai. Svarbiausiu stimulu lietuviams prisidėti prie tokių būrių buvo noras pasipriešinti naujai sovietų okupacijai. 1944 m. gegužės–birželio mėn., vokiečių okupacijai skaičiuojant paskutines dienas, patriotiškai nusiteikę lietuviai tikėjo, kad net jeigu Raudonoji armija šalį ir užims, tai tik trumpą laiką – iki taikos konferencijos (buvo tikimasi Versalio konferencijos analogo), daugiausia pusę metų⁶⁹. Savisaugos būrio nariai patruliavo po Pušaloto miestelį, naktimis eidavo sargybą⁷⁰.

Visai prisiartinus sovietų kariuomenei, būrys be kovos pasitraukė iš Pušaloto: iš pradžių – į Jukonių kaimą, vėliau – link Meškalaukio kaimo⁷¹, iš ten – Joniškėlio link. Netoli jo, prie Pazukų kaimo, įvyko susišaudymas su priešakiniu sovietų kariuomenės būriu, per kurį vienas sovietų karys buvo sužeistas, o iš būrio niekas nenukentėjo⁷². Taip pat Lepšynės miške buvo sulaikytas ir perduotas vokiečiams⁷³ besitraukiantis Raudonosios armijos viršila⁷⁴. Kitais duomenimis, sukilėlis V. Dvoževskis tame pat miške nušovė sovietų kari⁷⁵ (galbūt tai buvo tas pats sulaikytasis viršila). Toliau buvo traukiamasi Rytprūsių link, kol galiausiai 1944 m. spalio mėn. apsistota miške netoli Telšių. Netrukus baigėsi maistas ir būrys iširo. Miške likosi tik A. Paštukas ir A. Šukys su keliais vyrais⁷⁶. Būrio likimas nežinomas. Tikėtina, kad dauguma jo narių pasitraukė su vokiečiais, kiti slapstėsi pas giminaičius, pažįstamus⁷⁷ arba antrosios sovietų okupacijos metais prisidėjo prie partizaninio judėjimo. Sovietų pajėgos Panevėžį užėmė 1944 m. liepos 22 d.⁷⁸ Tikėtina, kad Pušalotas, nutolęs nuo Panevėžio apie 24 km, buvo užimtas panašiu metu.

Nors nekyla abejonių, kad esminis Pušaloto sukilėlių veiklos stimulus Birželio

sukilimo ir vokiečių okupacijos metais buvo patriotizmas ir siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę, kai kurių iš jų veikla turėjo ir tamsiąją pusę. Archyviniai šaltiniai rodo, kad dalis buvusių sukilėlių būrio narių dalyvavo persekiojant ir žudant žydus, taip pat sušaudant sovietų valdžiai lojalius (arba tokiais esant įtariamus) vietos gyventojus nežydus. Nustatyta, kad mažiausiai 47 sukilėliai galėjo vienaip ar kitaip (suimant, saugant suimtuosius, konvojuojant, šaudant, saugant šaudymo metu, savinantis žydų turtą) dalyvauti Holokauste. Iš jų mažiausiai 30 galėjo tiesiogiai dalyvauti konvojuojant į žudynių vietą, ten saugant ir šaudant žydus.

Anot buvusių sukilėlių parodymų, Pušalote masiškai suiminėti žydus pradėta antrąją vokiečių okupacijos dieną, t. y. 1941 m. birželio 28 d.⁷⁹ Miestelio gyventojas Petras Juzėnas liudijo, kad masiniai suėmimai prasidėjo liepos pradžioje⁸⁰. L. Blynas nurodė, kad žydus suiminėjo vokiečių suformuoto smogikų būrio (galbūt turėtas omenyje pagalbinis būrys) nariai⁸¹. Kitų sukilėlių parodymais, masiškai suiminėti žydus pradėta gavus Panevėžyje veikusios vokiečių karo komendantūros įsakymą⁸². Ji buvo pavaldi 821-ajai Šiaurės armijų grupės karo komendantūrai, įsikūrusiai Kaune⁸³. Bet kai kurie kiti archyviniai šaltiniai rodo, kad žydai galėjo būti suiminėjami nuo pat Birželio sukilimo pradžios⁸⁴. Tiesa, sovietiniai aktyvistai, raudonarmiečių išlaisvinti birželio 25 d., nemini, kad būtų buvę suimtų žydų⁸⁵. Galbūt pavienių atvejų sukilimo metu pasitaikė, bet masiškai jie tada nebuvo suiminėjami. Duomenys, kiek suimta žydų, prieštaringi. Pušaloto gyventojų Jono Židonio teigimu, suimti visi 120 tuo metu miestelyje gyvenusių žydų⁸⁶, kitais duomenimis – 250–300 žydų⁸⁷. Reikia turėti omenyje, kad prasidėjus karui dalis Pušaloto žydų pasitraukė į Sovietų Sąjungos gilumą⁸⁸. Pušaloto valsčiaus vykdomojo komiteto 1948 m. lapkričio 19 d. pažymoje rašoma, kad iki Vokietijos–SSRS karo pradžios

valsčiuje gyveno apie 150 žydų⁸⁹. Dauguma jų 1941 m. buvo suimti.

Iš pradžių suimtieji buvo laikomi Pušaloto miestelio sinagogoje⁹⁰. Vėliau, liepos pradžioje, Pušalote, Žaliojoje gatvėje, įkurtas žydų getas, kuris gyvavo apie tris savaites. Panašiu metu getai įkurti ir kituose provincijos miesteliuose⁹¹. Žalioji gatvė tikriausiai buvo pasirinkta dėl to, kad buvo pačiame miestelio pakraštyje⁹². Gete buvo laikoma apie 200 asmenų, jiems buvo draudžiama be leidimo išeiti. Nustatyta, kad įvairiu metu getą saugojo ne mažiau kaip 15 buvusių sukilėlių. Iš jų ne mažiau kaip 10 dalyvavo ir grobiant žydų turtą. Dažniausiai buvo pasisavinami įvairūs buitines rakandai, drabužiai ir maisto produktai.

Pušaloto valsčiaus žydai vokiečių okupacijos metais buvo šaudomi penkis kartus. Žudynės vyko 1941 m. birželio pab.–rugpjūčio mėn. Nustatyti, kiek buvo nužudyta žydų ir kiek tiksliai sukilėlių dalyvavo juos šaudant, labai sunku. Archyviniai duomenys rodo, kad prie žydų žudynių galėjo prisidėti ne mažiau kaip 22 buvę sukilėliai, bet nustatyti, ar jie tikrai dalyvavo šaudant, šiandien neįmanoma. SS štandartenfuureris Karlas Jägeris savo 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaitoje žudynių Pušaloto valsčiuje nemini⁹³. Vis dėlto, atsižvelgiant į bendrą Holokausto Lietuvoje kontekstą, galima įtarti, kad dauguma Pušaloto žydų buvo nužudyti vokiečių okupacijos metais.

Pušaloto žydai buvo šaudomi ne tik pačiame valsčiuje. 1941 m. rugpjūčio mėn. mažiausiai 15 sukilėlių galėjo dalyvauti konvojuojant Pušaloto žydus į Pajuostę, esančią Panevėžio apskrityje. Nustatyti, kiek tiksliai buvo konvojuotojų ir konvojuojamų pušalotiečių, trūksta archyvinių duomenų. Dalis sukilėlių žudynių vietoje saugojo atvartus žydus⁹⁴. Faktų, patvirtinančių, kad kuris nors iš Pušaloto sukilėlių būtų šaudęs žydus Pajuostėje, nerasta.

Archyviniai šaltiniai rodo, kad vokiečių okupacijos metais, be žydų tautybės asmenų,

sušaudyta ir dalis sovietinių aktyvistų. Pavyko nustatyti du didesnius ir vieną pavienį tokį atvejį. Atrodo, kad buvo šaudoma naktį⁹⁵. Pirmą kartą šaudyta 1941 m. birželio 29 d. senosiose Pušaloto žydų kapinėse. Ten sušaudyti Pušaloto kooperatyvo vedėjas Jonas Širvinskas, valsčiaus viršaitis Jonas Čeponis, NKVD darbuotojas Čercheliūnas, milicininkas Jonas Kučinskas ir Antanas Kriščeliūnas⁹⁶. Kas juos sušaudė, nežinoma. Vėlesniuose šaudymuose dalyvavo ir buvę sukilėliai, tad gali būti, kad dalis jų prisidėjo prie šaudymo ir pirmuoju atveju. Kadangi liepos mėn. žydus šaudant dalyvavo ir vokiečiai, įmanoma, kad jie prisidėjo ir prie sovietinių aktyvistų sušaudymo žydų kapinėse.

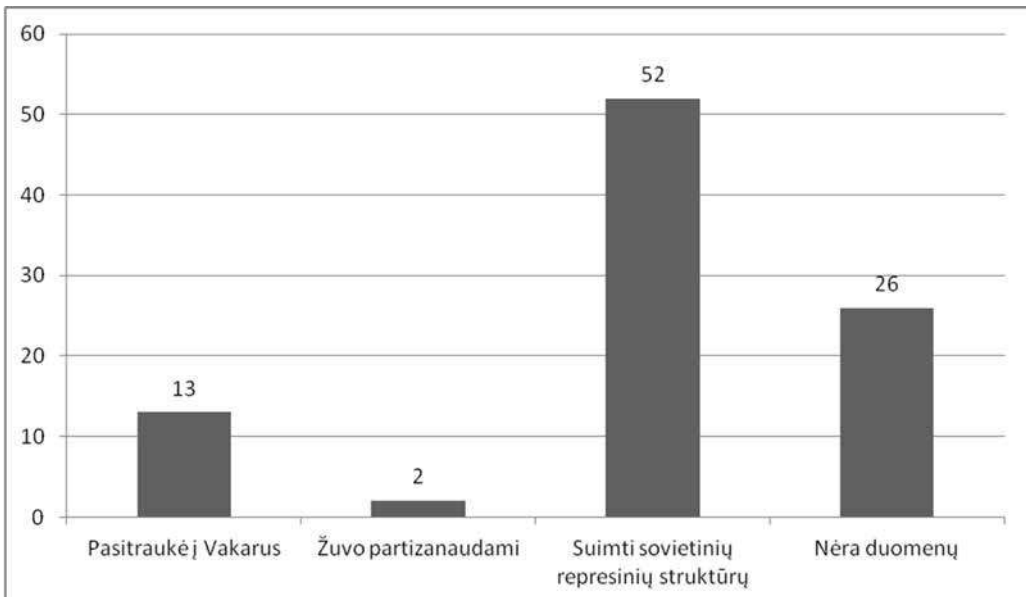
Antrą kartą buvo šaudoma liepos 15 d. vakare netoli Pušaloto buvusiam Voverynės miške⁹⁷. Sušaudyti 4 sovietiniai aktyvistai: Pušaloto milicijos viršininkas P. Židonis, valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas P. Lukoševičius, valsčiaus viršaitis Jonas Balčiūnas ir Jurgis Ožalas. Šaudant dalyvavo dalis sukilėlių ir du vokiečiai.

Trečiu atveju – 1941 m. rugpjūčio viduryje – senosiose Pušaloto žydų kapinėse sušaudytas Pušaloto valsčiaus Toliūnų kaimo gyventojas Aleksas Pranka. Už ką jis nužudytas, nežinoma. Jo žmona tvirtino, kad A. Pranka nebuvo komunistas⁹⁸. Tuo tarpu B. Juzėno baudžiamojoje byloje yra tam prieštaraujančių duomenų⁹⁹.

MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažymoje rašoma, kad vokiečių okupacijos metais sušaudyta 13 sovietinių aktyvistų¹⁰⁰.

SUKILĖLIŲ LIKIMAS ANTROSIOS SOVIETŲ OKUPACIJOS METAIS

Prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, likimas buvusius sukilėlius išblaškė įvairiomis kryptimis. Daug jų pasitraukė su vokiečiais, kiti slapstėsi, išėjo partizanauti ar buvo prievarta mobilizuoti į sovietinę armiją. Kai kurie jų, pasilikę gimtinėje ir tikėjęsi čia išgyventi, buvo suimti sovietų represinių struktūrų (žr. 2 pav.).

2 pav. Sukilėlių likimas Lietuvoje antrą kartą okupavus Sovietų Sąjungai

Sovietams karo pabaigoje įsiveržus į Pušaloto valsčių, daug sukilėlių nusprendė pasitraukti su vokiečiais. Tarp jų – ir pagrindinis sukilimo Pušalote veikėjas V. Simonaitis, kuris, kaip minėta, 1944 m. dirbo Panevėžyje policininku. Artėjant frontui, jis pasitraukė į Vakarų¹⁰¹. Tolesnis jo likimas nežinomas. Su vokiečiais pasitraukė ir daugiau svarbius vaidmenis sukilime atlikusių pušalotiečių: V. Simonaičio pavaduotojas sukilime A. Šukys¹⁰², Stasys Kunkulis¹⁰³, sukilėlių vadovas pirmosiomis sukilimo dienomis lt. Vladas Šimoliūnas¹⁰⁴, Pušaloto policijos viršininkas vokiečių okupacijos metais A. Paštukas¹⁰⁵, Jonas Urbonavičius¹⁰⁶, Jonas Petruškevičius¹⁰⁷, Jonas Zakaruskas¹⁰⁸ ir kt. Remiantis archyviniais šaltiniais, pavyko nustatyti, kad į Vakarų pasitraukė ne mažiau kaip 13 buvusių sukilėlių. Tiesa, ne visiems bandžiusiems tai pavyko. Antai su vokiečiais bandė bėgti Antanas Dulevičius (jo namuose sukilimo metu buvo įrengta valgykla sukilėliams), bet nespėjo¹⁰⁹. Panašus likimas ištiko ir sukilėlį Joną Lukoševičių¹¹⁰. Tokių galėjo būti ir daugiau. Besitraukiančius iš Lietuvos, juos galbūt pavijo frontas, todėl teko apsisukus grįžti atgal. Pagrindinė priežastis, dėl ko sukilėliai traukėsi iš Lietuvos, veikiausiai buvo baimė grįžus sovietams atsakyti už veiklą sukilimo ir vokiečių okupacijos metais. Dėl to pirmiausia traukėsi tie, kurie aktyviai veikė per sukilimą, talkino vokiečiams okupacijos metais ir galbūt prisidėjo prie Holokausto. Šie asmenys pagrįstai galėjo tikėtis, kad sovietų valdžia juos persekios, todėl ryžosi palikti artimuosius ir bėgti. Dalies sukilėlių apsisprendimą trauktis galėjo lemti ir asmeninės aplinkybės. Vienas svarbiausių sukilimo dalyvių A. Šukys galbūt pasitraukė dėl to, kad 1941 m. birželio 15 d. buvo ištremta jo šeima¹¹¹, o prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai dingio viltis greitai ją pamatyti. Negana to, vokiečių okupacijos metais mirė jo brolis Jonas¹¹². Taigi netekus šeimos A. Šukiui pa-

prasčiausiai nebebuvo dėl ko likti Lietuvoje. Dalis buvusių sukilėlių tikriausiai pasitraukė iš Lietuvos dar ir dėl to, kad tiesiog nenorėjo patirti antros sovietinės okupacijos.

Vos išengusi į Lietuvą, sovietų valdžia iš karto pradėjo masinę gyventojų mobilizaciją į Raudonąją armiją. To skubiai imtis ją skatino didžiuliai sovietų nuostoliai fronte ir poreikis kuo greičiau juos kompensuoti, be to, buvo tikimasi, kad, išsiuntus iš Lietuvos daug jaunų vyrų, okupacija vyks sklandžiau. Oficialiai mobilizacija šalyje pradėta 1944 m. liepos 27 d.¹¹³, t. y. praėjus vos kelioms dienoms nuo sovietų išengimo į Panevėžio apskritį. Sprendžiant iš dalies buvusių sukilėlių parodymų, šaukimai jiems buvo įteikti rugpjūčio mėn.¹¹⁴ Pušaloto valsčiaus gyventojai atsiminimuose nurodė, kad mobilizacija prasidėjo liepos pabaigoje¹¹⁵. Buvęs sukilėlis Jurgis Kuprinskas tvirtino Raudonojoje armijoje tarnavęs nuo 1944 m. rugpjūčio 10 d.¹¹⁶ Tuo tarpu sukilėlio Andriaus Žurevičiaus raudonarmiečio knygelėje rašoma, kad jis mobilizuotas 1944 m. rugpjūčio 20 d.¹¹⁷ Šie faktai rodo, kad mobilizacija pradėta labai greitai. Prosovietiniai Lietuvos valdininkai tikėjosi šalyje mobilizuoti apie 250 tūkst. vyrų¹¹⁸. Bet lietuviai į Raudonąją armiją ėjo nenoriai, daugelis pradėjo slapstytis. Apie mobilizaciją Pušalote duomenų nerasta, bet vargu ar ji skyrėsi nuo mobilizacijos kitose Lietuvos vietose. Dalis paimtų į Raudonąją armiją buvusių sukilėlių iškart atsidūrė fronte, kur jiems, neturintiems tinkamo karinio parengimo, buvo labai sunku. Į Raudonąją armiją buvo mobilizuota ne mažiau kaip 10 Pušaloto sukilėlių: V. Garnys (kovėsi su vokiečiais Lenkijoje, netoli Čekoslovakijos sienos, 1945 m. balandžio mėn. sunkiai sužeistas)¹¹⁹, B. Juzėnas¹²⁰, J. Marcinkevičius¹²¹, K. Motiekaitis¹²², Antanas Vaškas¹²³, Petras Treba (1945 m. dezertyravo)¹²⁴ ir kt.

Kita dalis buvusių sukilėlių nusprendė likti Tėvynėje ir su ginklu rankose kovoti

su grįžusiais sovietų okupantais. Istorikas Kęstutis Girnius nurodo keturias svarbiausias pokario ginkluotojo pasipriešinimo priežastis: 1) pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijos patirtis; 2) nežabotas sovietinis teroras pirmaisiais pokario metais; 3) Vakarų intervencijos viltis ir 4) patriotizmas¹²⁵. Be šių priežasčių, galėjusių lemti buvusių Birželio sukilimo dalyvių apsisprendimą išeiti į miškus, galimos dar dvi: 1) baimė atsakyti už veiklą vokiečių okupacijos metais ir 2) nenoras būti mobilizuotiems į Raudonąją armiją¹²⁶. Pasak archyvinių šaltinių, partizanauti išėjo vienas iš sukilėlių štabo narių M. Aleba¹²⁷, taip pat A. Dulevičius¹²⁸, J. Lukoševičius¹²⁹, broliai Vladas ir Vaclovas Pšitulskiai¹³⁰ ir kt. Nustatyta, kad pokario pasipriešinime dalyvavo ne mažiau kaip 12 sukilėlių, dar 2 sukilėliai tapo partizanų ryšininkais. Kokiems partizanų junginiams jie priklausė, nežinoma.

Šiandien žinoma, kad vienas pirmųjų Pušaloto apylinkėse susikūrė Laimėjimo partizanų būrys¹³¹, Rozalimo–Pušaloto miškuose veikė Vytauto partizanai¹³², buvo ir daugiau junginių¹³³. 1945 m. Pušaloto apylinkių partizanai priklausė 3-iajai Šiaurės Lietuvos laisvės armijos apygardai¹³⁴, veikusiai Panevėžio apskrityje. 1945 m. pradžioje apskrityje įkurta Žalioji rinktinė. Ją sudarė keturios grupės. Viena jų, vadovaujama ltn. S. Gir-džiūno-Špoko, Gegužio, veikė Pušaloto apylinkėse¹³⁵. Grupę sudarė keli būriai. Vienam jų, įsikūrusiam Pušaloto miške¹³⁶, vadovavo 1944 m. pabaigoje desantu į Lietuvą nu-leistas ltn. Bronius Giedrikas-Jonas, Švitri-gaila. Apylinkėse veikė ir grupės dalinys, vadovaujamas Jono Gėgžnos-Vachmistro, Pirato partizanų būrys¹³⁷, keletas mažesnių junginių¹³⁸, galėjo bazuotis ir parašiutininko Lukoševičiaus vadovaujami partizanai¹³⁹. Iš archyvinių dokumentų žinoma, kad broliai Pšitulskiai priklausė Pirato junginiui¹⁴⁰, jam galėjo priklausyti ir sukilėlis J. Lukoševi-

čius¹⁴¹. Pušaloto valsčiaus gyventojas Bronius Urbonas atsiminimuose nurodo, kad J. Lukoševičius iki žūties partizanavo ilgą laiką¹⁴². Šių buvusių sukilėlių partizanavimą liudija labai fragmentiški duomenys. Duomenų, patvirtinančių, kad šie vyrai dalyvavo kokiose nors partizanų operacijose, nerasta.

Partizanai Pušaloto apylinkėje veikė gana aktyviai. 1945 m. kovo 27 d. Eimuliškio–Ažagų miške įvyko didelis jų susidūrimas su sovietų pajėgomis. Jo metu 75 partizanai žuvo¹⁴³, kiti buvo išblaškyti, 2 buvę Pušaloto sukilėliai suimti¹⁴⁴. 1945 m. birželio 19 d. buvo užpulta Pušaloto NKVD būstinė (puolimas buvo nesėkmingas), partizanai nutraukė telefono ryšį su miesteliu¹⁴⁵. 1945 m. spalio 5 d. partizanai nužudė Pušaloto valsčiaus Digūnų kaimo vykdomojo komiteto pirmininką Petrą Čibonisą¹⁴⁶. Galbūt šiuose įvykiuose dalyvavo ir buvę Pušaloto sukilėliai. Tolesnė galima jų veikla partizanaujant nežinoma.

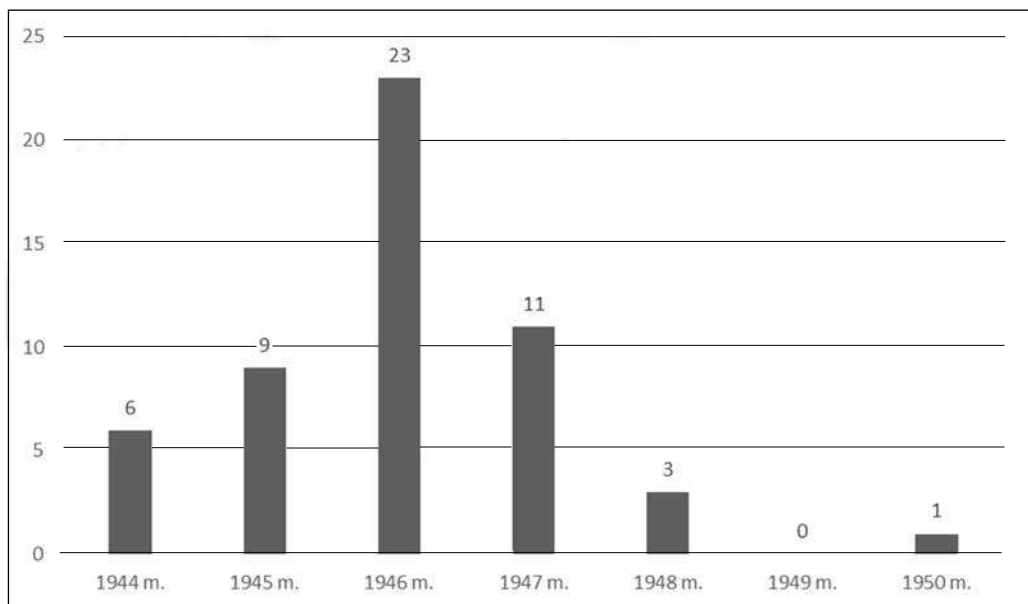
Nedaug išlikę duomenų, rodančių, kada buvę sukilėliai įsiliejo į pokario pasipriešinimą. Vladas Pšitulskis apklausiamas tvirtino, kad, iki sulaikomas 1945 m. kovo 27 d., jis su broliu Vaclovu partizanavo vos keturias dienas, o iki tol visą laiką slapstėsi¹⁴⁷. Yra žinoma, kad J. Lukoševičius į mišką buvo išėjęs jau 1945 m.¹⁴⁸ Dauguma Pušaloto sukilimo dalyvių buvo jauni vyrai. Pašaukti į Raudonąją armiją ir vengdami joje tarnauti, jie galėjo pradėti slapstytis ir ilgainiui prisidėti prie partizanų. Per susidūrimą Eimuliškio–Ažagų miške galėjo žūti ir sukilėlis J. Lukoševičius¹⁴⁹. Tuo tarpu A. Gaidukas-Aras partizanavo gretimame Kavarsko valsčiuje veikusiame Šermukšnio būryje. Žuvo 1948 m. Kavarsko rajono Mackeliškių miške¹⁵⁰. Sprendžiant iš archyvinių šaltinių, Pušaloto sukilėliai pokario pasipriešinime dalyvavo bent iki 1948 m. Dalis jų ilgainiui legalizavosi, kiti buvo suimti arba žuvo.

Dalis buvusių sukilėlių, tikėdamiesi, kad sovietų okupacija ilgai netruks, likosi gyventi savo namuose¹⁵¹. Deja, jų lūkesčiams buvo nelemta išsipildyti. Daugumą jų sovietų valdžia netrukus suėmė ir nuteisė.

Antrąkart Lietuvą okupavusių sovietų vienas svarbiausių tikslų buvo atskleisti ir nuteisti vokiečiams talkinčius asmenis. Į šią kategoriją pateko ir 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, todėl, vos tik Raudonoji armija įžengė į Pušaloto valsčių, prasidėjo buvusių sukilėlių paieškos ir suėmimai. 1944 m. rugsėjo–lapkričio mėn. sulaikyti buvę sukilėliai Juozas Gudonis, K. Šidagis, broliai K. ir L. Blynai, B. Juzėnas ir J. Žigas. Jie tapo pirmosiomis sovietų teisinės mašinos aukomis. 1945 m. sulaikyti 9, 1946 m. – 23, 1947 m. – 11, 1948 m. – 3 ir 1950 m. – 1 buvęs Birželio sukilimo Pušalote dalyvis (žr. 3 pav.). Visiems jiems iškeltos baudžiamosios bylos (saugomos Lietuvos ypatingajame archyve) (žr. 5 pav. p. 19). Išskirtiniais galima laikyti 1946-uosius. Tada pradėtos dvi baudžiamosios bylos, kuriose nuteisti 26 sukilime

dalyvavę asmenys. Visi jie, išskyrus V. Dvoževskį, sulaikyti Lietuvos teritorijoje. 50 (iš 53) sukilėlių suėmė Panevėžio, Pasvalio arba Joniškio NKVD ar MGB skyrių darbuotojai, 3 – įvairių karinių dalinių kontržvalgybos padalinio SMERŠ darbuotojai. Baudžiamosiose bylose nėra duomenų apie suėmimo aplinkybes. Dažniausiai sukilėliai būdavo suimami, kai iškviesti prisistatydavo į NKVD ar MGB skyrių, arba namie. Tačiau būta ir išimčių. Antai V. Dvoževskis sulaikytas dabartinės Rusijos teritorijoje, Muravos mieste, kur tarnavo ten dislokuotame sovietų armijos dalinyje¹⁵². B. Petrauskas suimtas, kai, 1944 m. pasitraukęs į Vokietiją, jai kapituljavus bandė pėsčias grįžti į Pušaloto valsčių namo¹⁵³.

Tikėtina, kad daug buvusių sukilėlių buvo įskūsti. Juos kaip 1941 m. birželio įvykių dalyvius atpažindavo vietos sovietiniai aktyvistai ar šiaip gyventojai ir pranešdavo apie tai NKVD ar MGB skyriui. Gali būti, kad dalis jų suimti po to, kai tiesiogiai arba netiesiogiai buvo išduoti anksčiau sulaikytų bendražygių. Karo tribunolai sukilėlius teisė remdamiesi

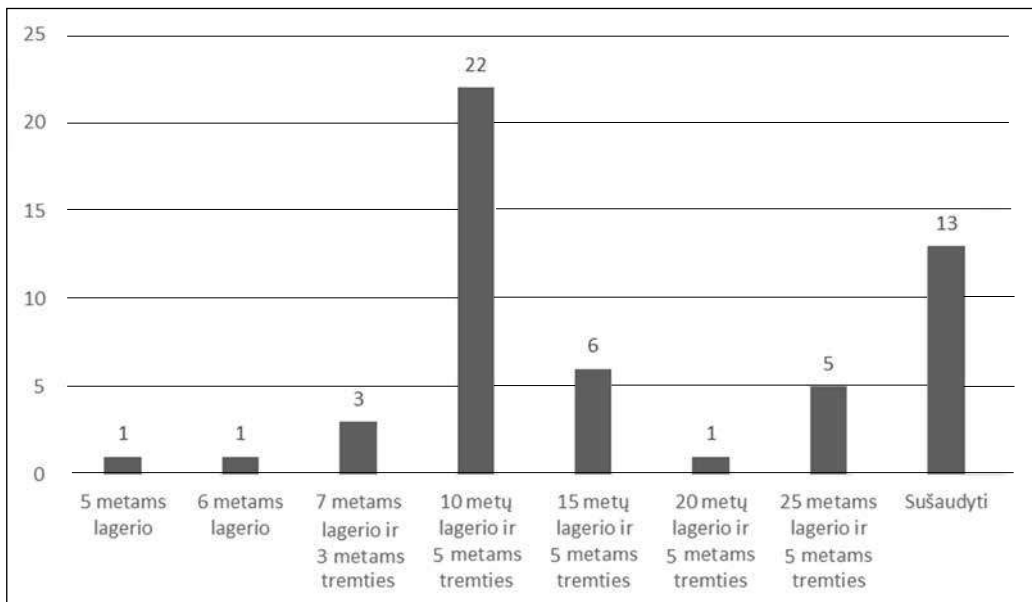

3 pav. Sukilėlių suėmimo antrosios sovietinės okupacijos metu statistika

1926 m. Sovietų Sąjungos baudžiamuoju kodeksu¹⁵⁴, kuris Lietuvoje galiojo nuo 1940 m. gruodžio 1 d.¹⁵⁵ Visais atvejais, išskyrus vieną (98 proc.), buvę sukilėliai buvo teisiami remiantis Baudžiamojo kodekso 58 straipsnio pirmuoju punktu. Pagal jį teisiami asmenys buvo laikomi „tėvynės išdavikais“¹⁵⁶. Šis straipsnis kaip aukščiausiąją bausmę numatė mirties bausmę. 15-oje atvejų (28 proc.) ji ir buvo skirta. Taip pat sukilėliams skirtos nuo 5 iki 25 metų laisvės atėmimo bausmės lageryje. Kai kuriais atvejais vietoj lagerio skirti sunkieji darbai. Populiariausias nuosprendis buvo 10 metų lagerio – jį išgirdo 22 sukilėliai (42 proc.). Pažymėtina, kad, be laisvės atėmimo ir mirties, buvo skiriama ir papildomų bausmių: turto konfiskavimas, 5 metai tremties (žr. 4 pav.). Neretai priimtas nuosprendis vėliau būdavo pakeičiamas. Tarp Pušaloto valsčiaus sukilėlių pasitaikė 19 tokių atvejų. Nuosprendžiai buvo keičiami tiek iš naujo išnagrinėjus bylas dar būnant Lietuvoje, tiek ir jau nuvežtiems atlikti bausmės į Sovietų Sąjungos gilumą.

Dažniausiai buvo keičiami mirties nuosprendžiai. Tam daugiausia įtakos turėjo 1947 m. gegužės 26 d. nutarimas panaikinti Sovietų Sąjungoje mirties bausmę. Taip išsigelbėjo 11 sukilėlių. Mirties nuosprendis jiems buvo pakeistas į 20 metų katorgos darbų, kartu konfiskuojant turtą, arba į 25 metus lagerio ir 5 metus tremties. Gan didelį skaičių mirties bausmės ar ilgų metų lageriuose nuosprendžių lėmė sukilimo Pušalote intensyvumas. Palyginimui: gretimame Pumpėnų valsčiuje, kur aktyvus sukilimo prieš sovietinius okupantus nebuvo, mirties bausme nuteisti 2 sukilimo dalyviai; Krekenavos valsčiuje, kuriame sukilimas apsiribojo vienu išskirtinesniu momentu – Krekenavos miestelio puolimu, – mirties bausme nuteista nė vieno sukilėlio.

Lageriuose sukilėlių laukė sunki dalia. Kadangi visi buvo nuteisti kaip „tėvynės išdavikai“, jiems buvo skiriami sunkiausi darbai. Gyvenimo sąlygos buvo labai blogos. Sukilėlius kankino badas, ligos, atšiaurus klimatas. Dėl to 8 iš jų nepavyko sulaukti

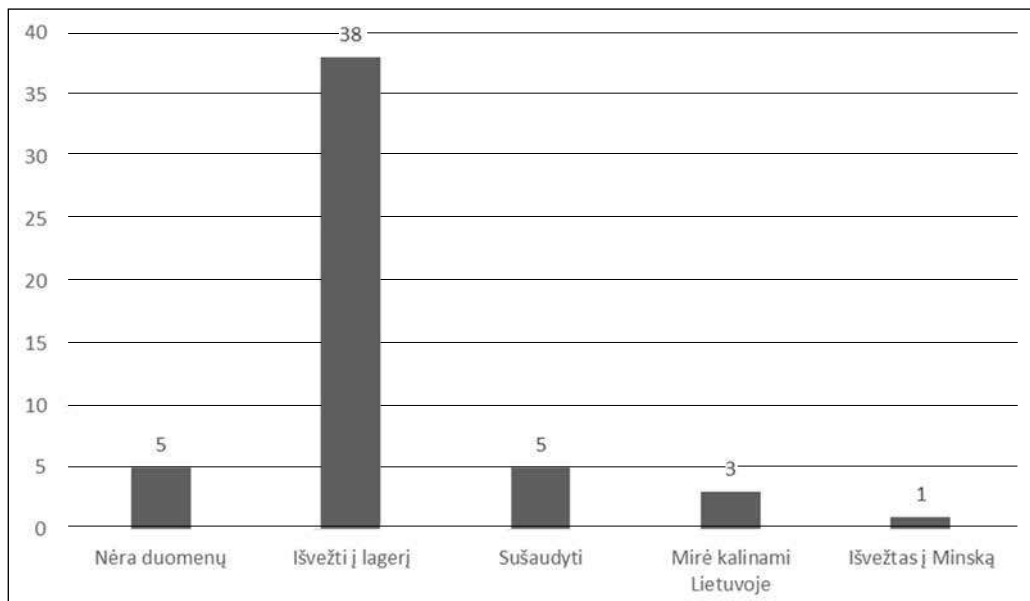
4 pav. Sukilėliams paskelbtų nuosprendžių statistika

laisvės, jie mirė lageriuose. Archyviniai šaltiniai rodo, kad dauguma nuteistųjų viso jiems skirto laiko neiškalėjo ir buvo paleisti anksčiau. Pagrindinis sukilėlių „gelbėtojas“ buvo SSRS Aukščiausiosios Tarybos 1955 m. rugsėjo 17 d. amnestijos aktas¹⁵⁷. Nežinia, keli buvę sukilėliai paleisti juo remiantis, bet, šiam aktui įsigaliojus, 1955 m. pab.–1956 m. į laisvę išleista net 18 sukilėlių. Masinis bausmių panaikinimas leistų numanyti, kad pagrindinė to priežastis ir buvo ši amnestija. Beje, SSRS Aukščiausioji Taryba paskelbė ne tik šią amnestiją. Galbūt jos turėjo įtakos anksčiau laiko, 1954 m., į laisvę paleidžiant K. Motiekaitį, M. Giedriką ar 1955 m. – A. Židonį. Dar 4 sukilėliai paleisti 1957–1959 m.

Amnestijos padėjo ne visiems nuteistiems sukilėliams. Šiuo atveju ypač nepasisekė J. Tomkūnui ir P. Leliui. J. Tomkūnas 1947 m. kovo 6 d. buvo nuteistas 15 metų lagerio ir 5 metams tremties. Vėliau bausmė jam sumažinta iki 10 metų lagerio ir 5 metų tremties. Į lagerį išvežtas 1948 m. Paleistas į

laisvę 1964 m. birželio 26 d.¹⁵⁸ Taigi jis iškalėjo netgi ilgiau, nei buvo nuteistas. P. Lelys 1948 m. vasario 20 d. buvo nuteistas 10 metų lagerio ir 5 metams tremties. Į lagerį išvežtas 1948 m. rugpjūčio 16 d., tremtis prasidėjo 1956 m. balandžio 27 d., į laisvę paleistas 1964 m. sausio mėn.¹⁵⁹ Lageryje jis praleido mažiau, nei buvo nuteistas, laiko, bet tremtyje išbuvo ilgiau. To priežastys nežinomos. Šie sukilėliai nebuvo nuteisti remiantis kokiais nors specifiniais kaltinimais. Tik vienas sukilėlis, L. Liutkevičius, lageryje išbuvo visą jam skirtą laiką – 5 metus¹⁶⁰.

Paleistų iš lagerio ar tremties sukilėlių vargai nesibaigė. Lietuvos komunistų partijos vadovai, išsigandę, kad amnestuoti asmenys pradės masiškai grįžti į Tėvynę, ir bijodami, kad jie gali imtis antisovietinių veiksmų ar kelti neramumus, nusprendė apriboti galimybę tremtiniais apsigyventi Lietuvoje. 1957 m. sausio 21 d. buvo paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas, kuriuo tremtiniais ir politiniams kaliniams draudžiama grįžti į Lietuvą. Nepaklūsusiems

5 pav. Sukilėlių likimai paskelbus nuosprendį

numatyta pridėti 5 metus tremties¹⁶¹. Pavyko nustatyti, kad iki paskelbiant šį įsaką į Lietuvą grįžo mažiausiai 6 buvę sukilėliai. Regis, visiems jiems įvairiais būdais pavyko čia apsigyventi. Vienas sukilėlis grįžo jau paskelbus aktą; jo likimas nežinomas. Vienam sukilėliui Lietuvoje leista apsigyventi tik 1970 m. Remiantis archyviniais šaltiniais, mažiausiai 2 sukilėliai, paleisti į laisvę, liko gyventi Sovietų Sąjungos gilumoje. Tokio jų apsisprendimo motyvai, kaip ir daugumos iš tremties ar lagerio paleistų sukilėlių likimai, nežinomi.

Sovietų represiniai organai neapsiribojo vien pačių sukilėlių nuteisimu. Už asmens (šiuo atveju – sukilėlio) veiksmus, nukreiptus prieš sovietų valdžią, dažnai atsakydavo jo šeima, artimiausi giminaičiai. Šis principas gan plačiai taikytas ir sukilėlių artimiesiems. 1944 m. lapkričio 24 d. abiejų to meto represinių žinybų – LSSR NKVD ir LSSR NKGB – vadovai vidaus reikalų liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas ir valstybės saugumo liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius išleido bendrą direktyvą Nr. 0165 dėl „antisovietinio ir kontrrevoliucinio elemento“ registravimo (įskaitos)¹⁶². Šis „elementas“, remiantis sovietine terminija, suskirstytas į dešimtį kategorijų. Viena iš jų aprėpė vadinamųjų tėvynės (šiuo atveju – Sovietų Sąjungos) išdavikų šeimas¹⁶³. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Lavrentijaus Berijos pavaduotojas Sergejus Kruglovas 1944 m. gruodžio 15 d. išleido potvarkį Nr. 00213. Juo remiantis, NKVD ir NKGB Lietuvos apskričių skyriams įsakyta kuo skubiausiai pristatyti S. Kruglovui išankstinius „antisovietinio ir kontrrevoliucinio elemento šeimų“ duomenis kiekvienoje apskrityje¹⁶⁴. Kaip tik šie įsakymai davė pradžią sovietų represiniams organams persekioti sukilėlių artimuosius. Autoriaus žiniomis, į Sibirą buvo ištremti mažiausiai 15 sukilėlių artimieji.

Trėmimus suskirsčius į ankstyvuosius (1945–1947 m.) ir vėlyvuosius (1948–1949 m.), matyti, kad pirmuoju laikotarpiu ištremti 4 sukilėlių artimieji. Galbūt tokių būta ir daugiau. Pavyzdžiui, archyvuose yra duomenų, kad ketinta išvežti ir sukilėlio P. Antanaičio artimuosius¹⁶⁵, bet informacijos, kuri patvirtintų, jog jie tikrai buvo ištremti, rasti nepavyko. Išvežti buvo 4 (iš 5) 1944–1945 m. mirties bausme nuteistų buvusių sukilėlių artimieji. Gan neįprastas buvusių sukilėlių Vlado ir Vaclovo Pšitulskių brolių Jono ir Boleslovo likimas. Pirmiesiems dviem iš brolių mirties nuosprendis įvykdytas 1945 m. spalio 25 d. Po kelių mėnesių apklausti likę gyvi broliai J. ir B. Pšituskiai. Nutarta jų į Sibirą netremti¹⁶⁶. Tai išskirtinis atvejis, nes kitų dviejų panašiu metu mirties bausme nuteistų sukilėlių artimieji buvo ištremti. Deja, šis MGB sprendimas vieno iš brolių neišgelbėjo. B. Pšitulskis su šeima ištremtas 1948 m.¹⁶⁷ 1945 m. taip pat ištremta K. Šidagio, nuteisto 20 metų lagerio, šeima. Tiek šiuo, tiek vėlesniu laikotarpiu buvo išvežti artimiausi sukilėlių giminaičiai: žmonos, vaikai, tėvai, seneliai, broliai, seserys. Šie pirmieji trėmimai, kaip ir pačių sukilėlių sulaikymai, buvo gana stichiški. Kiekviena šeima tremta atskirai. 1948 m. vaizdas pasikeitė. Pereita prie sutelktinio sukilėlių artimųjų persekiojimo. Šie veiksmai sutapo su kolektyvinių baudžiamųjų bylų kėlimu sukilėliams. 1948 m. vasario 21 d. SSRS Ministrų Taryba išleido nutarimą Nr. 417-160vs. Matyt, juo remdamasi, 1948 m. balandžio–gegužės mėn. sovietų valdžia nutarė ištremti 11 sukilėlių artimuosius. Visi jie 1948 m. gegužės 22 d., per trėmimo operaciją „Vesna“, išvežti į Buriatijos–Mongolijos ASSR¹⁶⁸. Šie žmonės buvo 1948 m. nuteistų (daugiausia pagal baudžiamąją bylą Nr. 22622/3) sukilėlių artimieji. Tais metais nuteisti 28 sukilėliai. Kodėl išvežti tik 11 iš jų artimieji, nežinoma. Atrodo, tai paskutinis kartas, kai buvo tre-

miami sukilėlių artimieji, nes vėliau panašiu duomenų nerasta. Ankstyvuoju laikotarpiu išvežtiems giminaičiams skirtos 5 metų¹⁶⁹, o 1948 m. – 10 metų tremties bausmės¹⁷⁰. Tremiant dažniausiai buvo neatsižvelgiama į amžių ar sveikatą: tremtos tiek septyniasdešimtmetės senutės, tiek kelių mėnesių kūdikiai. Tokiems tremtis dažniausiai buvo tolygi mirties bausmei. Daliai artimųjų pavyko išvengti vežimo, nes trėmimo metu jų nebuvo namie. Taip nuo tremties išsigelbėjo sukilėlio K. Šidagio brolis Vytautas, nors iki 1953 m. turėjo slapstytis¹⁷¹. Adelė Šidagytė-Alėbienė, sovietams susodinus jos šeimą į sunkvežimį ir ruošiantis išvežti, bandė pabėgti, bet buvo pašauta. Sunkiai sužeista, ji buvo nuvežta į Panevėžio ligoninę, iš kur po kelių savaičių pabėgo ir ilgą laiką gyveno nelegaliai¹⁷². Autoriaus žiniomis, į Sibirą išvežti ne mažiau kaip 38 buvusių sukilėlių artimieji (iš jų ne mažiau kaip 5 tremtyje mirė, 7 asmenų likimai nežinomi). Vienu atveju į Sibirą pas nuteistą šeimą išvyko savo noru¹⁷³.

Sibire sąlygos gyventi buvo siaubingos. Dauguma buvo apgyvendinti Buriatijoje, buvusių Japonijos karo belaisvių stovykloje¹⁷⁴. Tremtiniai buvo įdarbinti miškų ūkyje, dirbti turėjo net paaugliai ir vaikai. Žiemą temperatūra nukrisdavo iki 40–50 laipsnių žemiau nulio¹⁷⁵. Dalis išvežtųjų, nepakeldami tokio gyvenimo, ryžosi bėgti. 1946 m. gruodžio 25 d. iš tremties (tuo metu buvo Komijoje) bandė pabėgti sukilėlio K. Šidagio šeima: tėvas, motina ir 2 seserys. Bent vienam iš jų, tėvui Juozui Šidagiui, pavyko grįžti į gimtinę. 1949 m. vasario 3 d. jis buvo suimtas, už pabėgimą nuteistas 3 metams lagerio ir vėl ištremtas į Sovietų Sąjungos gilumą¹⁷⁶. Tolesnis jo likimas nežinomas. Tuo tarpu kitų šeimos narių sovietų represiniai organai taip ir nesurado, nors ieškojo iki pat 1954 m.¹⁷⁷ Iš tremties bandė bėgti ir Pšitulskių šeima, bet buvo sugauta; 3 metus

praleido kalėjime, paskui vėl išvežta į Sovietų Sąjungos gilumą¹⁷⁸.

Sukilėlių artimieji kentė ne tik nuo sunkiai pakeliamų gyvenimo ir darbo sąlygų, bet ir buvo nuolat stebimi. MGB, vėliau KGB struktūras pasiekdavo įvairūs į sukilėlių artimųjų aplinką infiltruotų agentų pranešimai¹⁷⁹. Kitaip nei daugumai sukilėlių, beveik visiems jų artimiesiems tremtyje teko išbūti visą skirtą laiką. Pirmosios į Lietuvą 1952 m. grįžo 1947 m. išvežtos Ieva Juzėnienė ir jos dukra Bronislova¹⁸⁰. Dauguma kitų parvažiavo 1958–1960 m. Sugrįžusių į Lietuvą sukilėlių artimųjų vargai nesibaigė – čia jiems buvo neleidžiama prisiregistruoti. Tik per didžiausius vargus, dažnai nelegaliai, ilgainiui pavyko įsikurti Tėvynėje.

Atlikę skirtas bausmes, tiek sukilėliai, tiek jų artimieji, jau gyvendami Lietuvoje, daugelį metų buvo sekami vietos KGB skyrių pareigūnų. Oficialiai jie vis dar buvo nereabilituoti ir laikomi potencialiais sovietų santvarkos priešais. Lietuvos ypatingajame archyve išlikusios metinės KGB Panevėžio skyriaus ataskaitos rodo, kad 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai buvo stebimi, tvarkyta jų apskaita, žinomi jų adresai ir tuometinė veikla¹⁸¹. Tik pačioje sovietmečio pabaigoje, 1989 m. rugsėjo 29 d., LSSR Aukščiausioji Taryba paskelbė nutarimą¹⁸², kuriuo remiantis dalis Pušaloto sukilėlių reabilituoti. Tačiau iš tiesų sukilėliai ir jų artimieji galėjo lengviau atsikvėpti tik 1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. 1990 m. gegužės 2 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba paskelbė įstatymą „Dėl asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atstatymo“¹⁸³. Juo remdamasis, Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas dar kartą svarstė sukilėlių baudžiamąsias bylas ir daugelį jų reabilitavo. Nereabilituoti tik asmenys, kurie „dalyvavo, darant genocido nusikaltimus, o taip pat beginklių civilių žudynėse ir kankinimuose“.

1997 m. įsteigus Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą (toliau – LGGRTC), buvusiems sukilėliams ir jų artimiesiems atsirado galimybė kreiptis į šią instituciją dėl kario savanorio statuso (dažniausiai jau po asmens mirties) suteikimo. Jis suteikiamas asmenims, su ginklu rankose dalyvavusiems 1941 m. Birželio sukilime. Šio fakto buvimą arba nebuvimą nustato speciali komisija. Iki 2016 m. rugpjūčio mėn. LGGRTC tokį statusą suteikė 8 Pušaloto valsčiaus sukilėliams.

IŠVADOS

Vokiečių kariuomenės įžengimas į Pušaloto valsčių žymėjo ir antisovietinio sukilimo pabaigą, vis dėlto dauguma sukilėlių neišsiskirstė. Iš pradžių veikdami pagalbiniame būryje (gyvavo nuo vokiečių okupacijos pradžios iki 1941 m. liepos vidurio; pagrindą sudarė buvę sukilėliai), vėliau – ir pagalbinėje policijoje (įsteigta 1941 m. liepą, veikė visą vokiečių okupacijos laikotarpį; pagrindą sudarė buvę sukilėliai), jie buvo įsitikinę, kad vis dar vykdo sukilėlių funkcijas. Ir toliau buvo suiminėjami sovietiniai aktyvistai ar tokiais įtariamais asmenys, besitraukiančios Raudonosios armijos kariai, toliau patruliuojama Pušaloto miestelyje ir svarbiausiuose valsčiaus keliuose. Visa ši veikla vykdyta jau vadovaujant vokiečių karinei administracijai. Intensyviausiu buvusių sukilėlių veiklos laikotarpiu vokiečių okupacijos metais galima laikyti pirmuosius kelis mėnesius. Šiuo metu dalis jų galėjo dalyvauti okupacinės valdžios organizuotose civilių gyventojų žudynėse. Nustatyti tikslų prie to prisidėjusių asmenų skaičių šiandien trukdo archyvinių duomenų trūkumas, taip pat ir faktas, kad ne visa informacija, rasta tirtuose dokumentuose, laikytina patikima. Likusių vokiečių okupacijos laikotarpiu buvusių sukilėlių veikla

buvo neintensyvi, dauguma jų pamažu grįžo prie civilinės veiklos.

Nors Vokietija nesuteikė Lietuvai nepriklausomybės, rimtesnis antinacinis sąjūdis valsčiuje taip ir nesusiformavo. Net ir okupacijai užsitęsus, sukilėliai į vokiečius buvo linkę žvelgti palankiau negu į sovietus. Pastarieji ir toliau buvo laikomi pagrindiniais Lietuvos priešais. Toks buvusių sukilėlių požiūris paskatino juos 1944 m. artėjant frontui susiburti į savisaugos dalinį.

Antroji Lietuvos okupacija, prasidėjusi 1944 m., tapo dar vienu lūžio tašku daugelio sukilėlių gyvenime. Prie Lietuvos priartėjus frontui, daugelis sukilėlių suvokė, kad grįžę sovietai tikriausiai ims juos persekioti, todėl, dar prieš Raudonajai armijai įžengiant į Pušaloto valsčių, nutarė trauktis į Vakarus. Tai ypač pasakytina apie tuos, kurie aktyviai veikė sukilimo metu ir vokiečių okupacijos metais. Daugeliui jų pavyko pasitraukti ir vėliau įsikurti Vakarų Vokietijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje, Australijoje. Lietuvoje pasiliko daugiausia tie, kurių vaidmuo sukilime buvo epizodinis ir kurie tikėjosi, kad už tai nebus persekiojami, taip pat tie, kurie, norėdami toliau kovoti su sovietais, įsitraukė į pagrindinį partizaninį judėjimą, nespėjo laiku išvykti arba besitraukdami buvo pavyti fronto ar tiesiog nenorėjo palikti gimtųjų vietų. Lietuvoje likusių sukilėlių likimas buvo permainingas ir sudėtingas: nemažai jų buvo mobilizuoti į Raudonąją armiją, priversti išsikraustyti iš gimtųjų vietų ir galiausiai suimti sovietų represinių struktūrų.

1941 m. Birželio sukilime dalyvavusių asmenų areštai buvo vienas iš pagrindinių sovietų valdžios prioritetų antrąkart okupavus Lietuvą. 1944–1950 m. suimti dauguma šalyje pasilikusių buvusių Pušaloto valsčiaus sukilėlių. Visiems jiems iškeltos baudžiamosios bylos. Jos viena nuo kitos gerokai skyrėsi. Chronologiškai pirmosios bylos buvo glaustos, neišsamios, nuosprendžiai griežti,

dažnai skirta mirties bausmė. Sovietų represinės struktūros tuo metu nesistengė išsamiai ar juo labiau objektyviai išnagrinėti suimtų asmenų veiklos. Užteko vien įtarimų ar kelių asmenų parodymų, kad sukilėlis būtų nuteistas. Vėlesnės bylos buvo išsamesnės, tyrimai trukdavo ilgiau. Nors tyrimo metu vyravo aiškiai šališkas požiūris, sovietų tardytojai dažniausiai laikėsi sovietinės baudžiamosios teisės normų. Visiems sukilėliams pareikšti įtarimai, jie apklausti, jiems pareikšti kaltinimai ir galiausiai jie nuteisti. Buvo skiriami įvairūs nuosprendžiai – pareiškus tokį pat kaltinimą buvo skirtingai baudžiama. Vyra-

vo dvejopi nuosprendžiai: mirties bausmė sušaudant arba kalėjimas lageryje. Taikytas ir išskirtinis sovietinės teisės sistemos reiškinys – kolektyvinė atsakomybė, kai už asmens nusikaltimus atsako ir jo artimieji. Pasikeitus geopolitinei padėčiai, dauguma išgyvenusiųjų lageriuose XX a. šeštajame dešimtmetyje buvo paleisti, bet jų laisvė ir toliau buvo varžoma. Tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę 1941 m. Birželio sukilimo Pušalote dalyviai reabilituoti (išskyrus nuteistuosius už dalyvavimą civilių gyventojų žudynėse) ir vėl tapo visateisiais piliečiais. Deja, to sulaukė nedaugelis.

Nuorodos

¹ Žr. *Genocidas ir rezistencija*, 2015, Nr. 2 (38).

² „Pušaloto partizanai“, *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941, rugpjūčio 15 d., Nr. 9, p. 3.

³ P. Eidukas, „Ginkluotas pasipriešinimas nacistinei okupacijai Lietuvoje“, *Lietuvių tauta antinacinės koalicionios kovų verpetuose*, Vilnius, 2003, p. 259.

⁴ Gestapo agento pranešimas apie antivokiškas nuotaikas Pušaloto valsčiuje, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 9, l. 270.

⁵ J. Zakarasko apklausos protokolas, *ibid.*, l. 272.

⁶ S. Čeponytės 1947 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19310, l. 36.

⁷ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 74.

⁸ F. Alabavičiaus 1946 m. rugpjūčio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4750/3, l. 11.

⁹ A. Dvoževskio prisiminimai apie sukilimą Pušalote, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 222, b. 1756, l. 3–5.

¹⁰ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28174/3, l. 13 a. p.

¹¹ V. Garnio 1947 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 21280/3, l. 99–99 a. p.

¹² P. Marozo 1946 m. lapkričio 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 160–161 a. p.

¹³ J. Krasausko 1946 m. gruodžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 201.

¹⁴ S. Buchaveckas, „Holokaustas Raseinių apskrityje: Viduklės valsčiaus žydų bendruomenės sunaikinimas (1941 m. birželis–rugsjūtis)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2010, Nr. 1 (27), p. 66.

¹⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, 1 d., Vilnius, 1965, p. 59.

¹⁶ J. Baranausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19462, l. 48.

¹⁷ M. Levulis, „Pušaloto tragedijos budeliai“, *Panevėžio tiesa*, 1959, Nr. 256, p. 2.

¹⁸ „Pušaloto partizanai“, *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941, rugpjūčio 15, Nr. 9, p. 3.

¹⁹ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 88.

²⁰ S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 2 ir 16 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 277 a. p., 281.

²¹ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 88.

²² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 25.

²³ S. Vasausko 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16239, l. 23.

²⁴ F. Sipavičiaus 1947 m. lapkričio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 64.

²⁵ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 88; P. Aleksandravičiaus 1947 m. sausio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 123 a. p.–124.

²⁶ J. Zakarasko 1976 m. birželio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1265, l. 44–45.

²⁷ M. Vyšniausko 1948 m. balandžio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. P-19310, l. 190 a. p.

²⁸ J. Vaičieliūno 1941 m. liepos 17 d. pasižadėjimas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 14, l. 70.

²⁹ S. Čeponytės 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 116 a. p.

³⁰ P. Jankausko 1945 m. rugpjūčio 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-7791, l. 13.

³¹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 19 a. p.–20 a. p.

³² J. Ramanausko 1946 m. gruodžio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, l. 106 a. p.; P. Juzėno 1944 m. spalio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 43900/3, l. 15 a. p.; M. Kanapiausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 44.

³³ M. Kanapiausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 44.

³⁴ Panevėžio aps. Pušaloto policijos nuovados 1941 m. spalio 9 d. raštas Panevėžio apygardos policijos viršininkui, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 1, l. 4.

³⁵ Panevėžio aps. Pušaloto policijos nuovados 1942 m. sausio 21 d. raštas Panevėžio apygardos policijos viršininkui, *ibid.*, b. 4, l. 1.

³⁶ V. Dvoževskio 1945 m. gruodžio 10 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 125 a. p.

³⁷ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 28; E. Nalškienės apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16239, l. 39.

³⁸ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 26.

³⁹ K. Januševičiaus ir kt. 1946 m. kovo 4–6 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 2, l. 264.

⁴⁰ P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008, p. 300–301.

⁴¹ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 25–26.

⁴² Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiaus pagalbinės policijos narių sąrašas, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 17, l. 127 a. p.

⁴³ A. Židonio 1947 m. vasario 25 d., apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16239, l. 61.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 61–61 a. p.

⁴⁵ Ypatingosios komisijos ištirti vokiečių bei jų talkininkų nusikaltimus Panevėžio apskrityje 1945 m. sausio 1 d. aktas, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 117, l. 207.

⁴⁶ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 43.

⁴⁷ *Lietuvos partizanai*, Vilnius, 1967, p. 159; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 304.

⁴⁸ Karžygė Gražinos būrio vado P. Pranevičiaus pranešimas apie būrio veiklą, LYA, f. 38, ap. 1, b. 1, l. 1–2.

⁴⁹ R. Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2014, p. 242.

⁵⁰ J. Kižo 1945 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21280/3, l. 14–14 a. p.;

P. Mockevičiaus 1945 m. spalio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 15 a. p.

⁵¹ R. Zizas, „Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2001, Nr. 2(10), p. 54.

⁵² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 32.

⁵³ 1942 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo anketos, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 4182.

⁵⁴ LSSR KGB 1954 m. rugpjūčio 10 d. pažyma Nr. K-482, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3033/3, l. 67.

⁵⁵ S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 8 a. p.

⁵⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 77.

⁵⁷ J. Parnulio ir A. Žiuravičiaus 1948 m. vasario 16 d. teismo posėdžio apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19310, l. 129.

⁵⁸ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 14 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 20.

⁵⁹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 28.

⁶⁰ N. Davies, *Kariaujanti Europa: 1939–1945. Sunki pergalė*, Vilnius, 2009, p. 153.

⁶¹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 21 a. p.–22.

⁶² *Ibid.*

⁶³ S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 17.

⁶⁴ R. Zizas, „Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, p. 44.

⁶⁵ P. Stankeras, *op. cit.*, p. 302.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 303–304.

⁶⁷ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 21 a. p.–22.

⁶⁸ L. Markevičiaus 1945 m. liepos 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 55.

⁶⁹ A. Bubnys, *Lietuvių antimacinė rezistencija 1941–1944*, Vilnius, 1991, p. 35.

⁷⁰ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 21 a. p.–22.

⁷¹ B. Juzėno 1944 m. lapkričio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 58.

⁷² K. Barbailio 1944 m. rugsėjo 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28197/3, l. 23.

⁷³ L. Markevičiaus ir V. Dvoževskio 1945 m. spalio 1 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 93.

⁷⁴ V. Dvoževskio 1945 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 52.

⁷⁵ L. Markevičiaus 1945 m. liepos 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 56.

⁷⁶ V. Dvoževskio 1945 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 52.

⁷⁷ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 33.

⁷⁸ P. Buttar, *Tarp milžinų*, Kaunas, 2014, p. 187.

⁷⁹ V. Garnio 1947 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21280/3, l. 99 a. p.; S. Šidagio 1952 m. rugpjūčio 7–9 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. P-15302, l. 200.

⁸⁰ P. Juzėno 1944 m. rugsėjo 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44390/3, l. 8.

⁸¹ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28174/3, l. 14 a. p.

⁸² S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19310, l. 167.

⁸³ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse, 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 146.

⁸⁴ J. Alikausko 1947 m. liepos 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 19 a. p.

⁸⁵ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 74–75; M. Janušo 1947 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19621/3, l. 20 a. p.

⁸⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 76.

⁸⁷ S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 281.

⁸⁸ M. Janušo 1947 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19621/3, l. 20 a. p.

⁸⁹ Panevėžio aps. Pušaloto vls. vykdomojo komiteto pažyma, *ibid.*, l. 303.

⁹⁰ J. Snarskio 1946 m. liepos 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22964/3, l. 23; S. Vaivados 1950 m. kovo 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 55; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 29.

⁹¹ A. Rukšėnas, „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941–ųjų metų mėnesiais“, *Papilė*, Vilnius, 2006, p. 487.

⁹² S. Šidagio 1952 m. rugpjūčio 7–9 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15302, l. 201.

⁹³ K. Jėgerio 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaita, LCVA, f. 500, ap. 1, b. 25, l. 110–117.

⁹⁴ J. S. 1946 m. gruodžio 11 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 131.

⁹⁵ J. Kopūsto 1946 m. liepos 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 21280/3, l. 43.

⁹⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas *ibid.*, b. P-18040, l. 76; *ibid.*, b. 22622/3,

t. 2, l. 188; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 30; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 2, Vilnius, 1973, p. 195.

⁹⁷ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 78; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 28; J. Zarankos 1946 m. lapkričio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 66.

⁹⁸ O. Prankienės 1941 m. rugpjūčio 19 d. prašymas Panevėžio komendantui dėl leidimo palaidoti savo vyrą, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 9, l. 4.

⁹⁹ B. Juzėno 1948 m. lapkričio 7 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 19 a. p.–20 a. p.

¹⁰⁰ MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažyma, *ibid.*, b. P-19462, l. 235–4.

¹⁰¹ J. Židonio 1946 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 7.

¹⁰² S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 12 a. p.

¹⁰³ V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 2.

¹⁰⁴ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 7, Vilnius, 2007, p. 30.

¹⁰⁵ J. Balažekčio 1946 m. lapkričio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22622/3, t. 2, l. 9.

¹⁰⁶ V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 2 a. p.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ LSSR KGB Joniškėlio r. skyriaus 1954 m. rugpjūčio 18 d. pažyma, *ibid.*, b. 3033/3, l. 67.

¹⁰⁹ V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 1 a. p.

¹¹⁰ J. Alikausko 1947 m. liepos 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 18 a. p.; V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 2.

¹¹¹ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1, Kaunas, 1999, p. 824–825.

¹¹² J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 72.

¹¹³ V. Tininis, *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*, Vilnius, 2014, p. 11.

¹¹⁴ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 1, l. 63.

¹¹⁵ „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, t. 2, d. 2, Vilnius, 2000, p. 176.

- ¹¹⁶ J. Kuprinsko 1948 m. birželio 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19621/3, l. 13 a. p.
- ¹¹⁷ A. Žiurevičiaus raudonarmiečio knygutė, *ibid.*, b. P-19310, l. 346-4.
- ¹¹⁸ V. Tininis, op. cit., p. 11.
- ¹¹⁹ V. Garnio 1947 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 144.
- ¹²⁰ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 77.
- ¹²¹ S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 9.
- ¹²² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 47.
- ¹²³ A. Tamošiūno 1946 m. gruodžio 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 91 a. p.
- ¹²⁴ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 88.
- ¹²⁵ J. Starkauskas, „Sovietinė vidaus kariuomenė. Jos taktika ir veiklos metodai (1944–1953)“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1997, Nr. 2 (2), p. 19.
- ¹²⁶ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 5, b. 38537/3, l. 63.
- ¹²⁷ S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 1, l. 12 a. p.
- ¹²⁸ J. Alikausko 1947 m. liepos 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 16.
- ¹²⁹ *Ibid.*, l. 18 a. p.
- ¹³⁰ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38537/3, t. 1, l. 63.
- ¹³¹ „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 178.
- ¹³² *Ibid.*, p. 179.
- ¹³³ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 283.
- ¹³⁴ *Ibid.*, p. 23.
- ¹³⁵ *Ibid.* p. 283.
- ¹³⁶ *Ibid.*; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 3, Vilnius, 2003, p. 178–179.
- ¹³⁷ K. Kasparas, op. cit., p. 283; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 2, l. 344.
- ¹³⁸ V. Staišiūno 1945 m. kovo 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 10 a. p.
- ¹³⁹ Išrašas iš pranešimų apie partizanų veiklą Panevėžio apskrityje 1945 m., *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 77, l. 28.
- ¹⁴⁰ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 1, l. 63.
- ¹⁴¹ A. Tumo 1945 m. gegužės 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 52.
- ¹⁴² „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 181.
- ¹⁴³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, t. 3, Vilnius, 2001, p. 381.
- ¹⁴⁴ K. Kasparas, op. cit., p. 283; V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 1, l. 78; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 3, p. 178–179.
- ¹⁴⁵ Išrašas iš pranešimų apie partizanų veiklą Panevėžio apskrityje 1945 m., LYA, f. 3377, ap. 55, b. 77, l. 5.
- ¹⁴⁶ *Ibid.*, l. 18.
- ¹⁴⁷ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38537/3, t. 1, l. 63.
- ¹⁴⁸ „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 181.
- ¹⁴⁹ J. Alikausko 1947 m. liepos 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 18 a. p.; A. Tumo 1945 m. gegužės 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38537/3, t. 2, l. 52.
- ¹⁵⁰ LSSR KGB 1955 m. birželio 20 d. pažyma dėl A. Gaiduko paieškos nutraukimo, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 1301, l. 205.
- ¹⁵¹ K. Januševičiaus 1946 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 29.
- ¹⁵² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 6 d. arešto protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 2.
- ¹⁵³ B. Petrausko 1945 m. rugpjūčio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-7791, l. 8 a. p.
- ¹⁵⁴ *RTFSR baudžiamasis kodeksas*, Kaunas, 1941 m.
- ¹⁵⁵ S. Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)*, Vilnius, 2011, p. 49.
- ¹⁵⁶ *RTFSR baudžiamasis kodeksas*, Kaunas, 1941, p. 35.
- ¹⁵⁷ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 379.
- ¹⁵⁸ J. Tomkūno baudžiamosios bylos kortelė, LYA, BBK, K-1, ap. 61, kart. 2.
- ¹⁵⁹ P. Lelio baudžiamosios bylos kortelė, *ibid.*
- ¹⁶⁰ J. Liutkevičiaus baudžiamosios bylos kortelė, *ibid.*
- ¹⁶¹ A. Anušauskas, op. cit., p. 380.
- ¹⁶² E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 63.
- ¹⁶³ *Ibid.*
- ¹⁶⁴ Kėdainių NKVD (NKGB) viršininko 1945 m. sausio 7 d. raštas apie apskrityje gyvenantį antisovietinį ir kontrrevoliucinį elementą, LYA, f. V-135, ap. 7, b. 11, l. 39.

¹⁶⁵ 1945 m. Panevėžio apskrities gyventojų, numatytų ištremti į Sovietų Sąjungos gilumą, sąrašas *ibid.*, b. 35, l. 11.

¹⁶⁶ LSSR MGB 1946 m. rugpjūčio 24 d. pažyma dėl B. Pšitulskio ir J. Pšitulskio neištrėmimo į Sibirą, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, kalinio tremties byla, b. P-1653, l. 15.

¹⁶⁷ O. Pšitulskienės 1961 m. sausio 5 d. pareiškimas, *ibid.*, f. V-5, ap. 1, b. 10805, l. 52.

¹⁶⁸ E. Grunskis, *op. cit.*, p. 115.

¹⁶⁹ 1946 m. gruodžio 18 d. Ypatingojo pasitarimo įsakymas Nr. 5-a, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17216, l. 17.

¹⁷⁰ LSSR MGB Pasvalio skyriaus 1948 m. balandžio 28 d. nutarimas dėl A. ir P. Aleksandravičių giminaičių ištrėmimo, *ibid.*, f. V-5, ap. 1, b. 10570, l. 21.

¹⁷¹ V. Šidagio 1997 m. balandžio 3 d. prašymas dėl reabilitavimo, *ibid.*, b. 38219, l. 56-10.

¹⁷² A. Alėbienės gyvenimo aprašymas, LGGRTC archyvas, b. PV2A0002.

¹⁷³ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 2, Kaunas, 2002, p. 226.

¹⁷⁴ Tremtinės O. Pšitulskienės prisiminimai, autoriaus asmeninis archyvas.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ J. Šidagio 1949 m. vasario 28 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. V-5, ap. 1, b. 38219, l. 56-3.

¹⁷⁷ Komijos ASSR MGB 1954 m. rugpjūčio 7 d. raštas dėl asmenų apieškos nutraukimo, *ibid.*, l. 52-53.

¹⁷⁸ Tremtinės O. Pšitulskienės prisiminimai, autoriaus asmeninis archyvas.

¹⁷⁹ Agento Kazio 1952 m. spalio 4 d. pranešimas, LYA, f. V-5, ap. 1, b. 10568, l. 19-20.

¹⁸⁰ I. Juzėnienės 1989 m. vasario 8 d. prašymas dėl reabilitacijos, *ibid.*, f. V-135, ap. 7, b. 617, l. 151.

¹⁸¹ LSSR KGB Panevėžio skyriaus 1973 m. gruodžio 29 d. metinė ataskaita, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 608, l. 5.

¹⁸² LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. rugsėjo 29 d. nutarimas Nr. XI-3243, *Vyriausybės žinios*, 1989, sausio 1, Nr. 29-370.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. gegužės 2 d. įstatymas Nr. I-180, *Lietuvos aidas*, 1990, gegužės 8.

Gauta 2016 10 10

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17, Vilnius

Tadas Jaskelevičius

FATES OF THE PARTICIPANTS OF THE 1941 JUNE UPRISING IN PUŠALOTAS RURAL AREA OF PANEVĖŽYS COUNTY

Summary

The arrival of the German army to the rural area of Pušalotas marked the end of the June 1941 Uprising. This however, was not the end of anti-Soviet activities of the partisans. They continued to arrest the retreating Soviet soldiers and Soviet activists or other suspects who lived in Pušalotas rural area. While the activities of the former participants of the Uprising were similar to those during the Uprising, they were only possible because they met the needs of the new occupation authorities. The most intensive period of activities of former insurgents was during the first few months of the Nazi occupation. At that time the majority of insurgents operated within the auxiliary squad and police units of the German occupation authorities. In this period, some of them also took part in the killings of the civilian population organised by the occupation authorities. The lack of archival data and the fact that not all information in the documents could be considered reliable prevent from identifying the exact number of such people and their motivation. Eventually the insurgents started to realise that the Nazis did not bring independence to Lithuania. At the end of 1941, anti-German moods became stronger, but did not develop into a more serious resistance movement.

The arrival of the Soviet Army to Lithuania in 1944 became another critical moment in the lives of the insurgents. Some of them left Lithuania together with the retreating Germans and later, in the post-war years, settled in West Germany, United States of America, Canada and Australia. Others decided to stay in their home country. Some of the former insurgents joined the partisans in the forests, others were recruited to the Red Army. Arrests of the former participants of the 1941 June Uprising was one of the priorities of the Soviet authorities which occupied Lithuania for the second time. Between 1944 and 1950, the majority of insurgents from Pušalotas rural area were detained. All of them faced criminal charges, but sentences for the same charges varied. Collective liability, where other family members were also sentenced for the person's crimes, an exclusive phenomenon of the Soviet legal system, was applied. Only in 1990, when Lithuania restored its independence, was it possible to exonerate the participants of the 1941 June Uprising in Pušalotas (except for the persons sentenced for the participation in the massacre of civilians), but only a few lived to see this day.